

Friedrich August von Hayek'in Bireycilik Perspektifinde Özgürlük ve Sorumluluk Kavramı

Sedat Binici*

Öz

Bu çalışmada 20. Yüzyılın en önemli liberal düşünürlerinden biri olan Friedrich August von Hayek'in özgürlük düşüncesinin temellerini kurduğu bireycilik anlayışı, bir toplum için bizatihi gerekli olan özgürlük fikri ve özgürlükle her zaman ilintili olan sorumluluk düşüncesi irdelenmiştir. Hayek'in bireycilik, özgürlük ve sorumluluk düşüncesi çağdaş klasik liberal geleneğe damgasını vuran kendiliğinden doğan düzen fikrinin açılımıyla belirtilmiş ve toplum içerisinde somut hale getirilmesi savunulmuştur. Hatta Hayek bütün çalışmalarını ve yazılarını kendiliğinden doğan düzen düşüncesi etrafında sistematize etmiştir.

Hayek bireylere ve onların özgürlüklerine verdiği değerle, toplumsal düzenin tasarımlı bir şekilde kontrol edilmesine karşı çıkışı temsil etmiştir. Yine Hayek'e göre liberal geleneğin niteliği olan birey, özgürlük ve sorumluluk gibi kavramların bir sosyal düzen için gerekli olduğunu savunmuş ve genel liberal gelenekten ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hayek, Kendiliğinden Doğan Düzen, Özgürlük, Sorumluluk, Bireycilik.

The Concepts of Freedom and Responsibility in the Individualist Perspective of Friedrich August von Hayek

Abstract

In this study, the individualist understanding which Friedrich August von Hayek, one of the most important liberal thinkers of 20. Century, set the bases of his freedom thought on; the freedom thought particularly required for a society; and the responsibility thought related to freedom are examined. The individualism, freedom and the responsibility thoughts of Hayek are stated within the concept of spontaneous order which defined the contemporary classical liberal tradition and are defended to be concretized. Indeed Hayek systematizes all his studies and writings around his thought of spontaneous order.

Hayek stands for opposing against being regulated in a designed social order, via giving importance to individuals and their freedoms. Hayek defends that the individual as the quality of the liberal tradition, freedom and responsibility are the essentials for a social order as well; and thus he is featured in the general liberal tradition.

Keywords: Hayek, Spontaneous Order, Freedom, Responsibility, Individualism.

*Doktora Öğrencisi | Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
sedatbinici_86@hotmail.com.tr | ORCID: 0000-0002-0107-5894

DOI: 10.36484/liberal.1195118

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:109, Kış 2023, ss.1-25.

Gönderim Tarihi: 26 Ekim 2022 | Kabul Tarihi: 22 Şubat 2023

Giriş

“Özgürlüğün özel bir değer olmaktan ibaret olmadığını, ayrıca çoğu moral değerın şartı ve menşei olduğunu ortaya koymamız gerekir. Özgür bir toplumun bireye sunduğu, bireyin sadece kendisinin özgür olması durumunda yapabileceğinden çok daha fazladır” (Hayek, 2013: 30).

Friedric August von Hayek

Bireyin üstün derecedeki önemine ve değerine olan inanç, doğal olarak bireysel özgürlüğü¹ gündeme getirmektedir. Bireysel özgürlük, doğal bir hak ve gerçek insani varoluşu sürdürmenin zorunlu bir sonucudur. Bu nedenle özgürlük, bireye tercih imkânı sunmakla bireyin kendi çıkarını göz önüne alma fırsatı tanımaktadır. Hatta özgürlük, bireylerin beceri ve yeteneklerini geliştirerek kendi potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir koşul olarak da görülmektedir (Heywood, 2010: 45). Yine özgürlük, tek tek bireylerin değil toplumdaki bütün bireylerin özgür olmasıyla kazanılmaktadır. Bu durum, Kant ve Spencer gibi filozofların da atıfta bulunduğu ‘*eşit özgürlük*’ ilkesi olarak ifade edilmektedir. Ayrıca toplumsal düzeni oluşturan hukuk da tek tek bireylerin özgürlüğünü, toplumun bütün bireylerinin özgürlüğünü korumak için sınırlandırmaktadır (Yayla, 2012: 11).

Birey ve toplum için bu derece önemli olan özgürlük düşüncesi, çağdaş liberal düşünce geleneğinin önemli düşünürü olan Friedrich August von Hayek’in de düşünce dünyasını oldukça meşgul etmiştir. Nitekim Hayek, insanın kendini gerçekleştirebilmesi ve kendi insani varoluşunu oluşturabilmesi için bireycilik bağlamında özgürlük düşüncesine, özgürlük düşüncesinin bir sonucu olarak da sorumluluk fikrine ihtiyaç duymuştur.

Hayek’in fikir dünyasında merkezi bir öneme sahip olan özgürlük kavramı, bireyin diğer bireylerle veya toplumla olan ilişkisinde açığa çıkmaktadır. Hayek’e göre bireyin, diğer bireylerin eylemlerinden bağımsız olarak daha çok veya daha az özgür olması mümkün değildir. Çünkü bireyin özgürlük alanının sınırlandırılması ya da genişletilmesi, doğrudan doğruya bireyler

1 Liberal bir düşünür olan Hayek, tarihsel ve toplumsal bir anlatıyla özgürlüğü tanımlamaktadır. Hayek’e göre, “özgürlük kelimesinden daha fazla değişik anlamlar taşıyan ve insan zihni üzerinde daha fazla değişik algılamalar bırakan başka bir kelime yoktur. Bazıları onu, despotik bir otorite tevdi ettikleri birini tahttan indirme ve azletme aracı olarak; bazıları itaat etme zorunda oldukları bir üstün seçme gücü için; bazıları silah taşıma hakkı ve böylece şiddet kullanabilme hakkı için; diğerleri de velhasıl kendi ülkelerinden olan birisi tarafından ya da kendi yasalarıyla yönetilme ayrıcalığı için bir vasıta olarak alır” (Hayek, 2013: 60). Ayrıca özgürlük, sadece liberal filozoflar tarafından düşünülmüş ve dile getirilmiş bir kavram değildir. Özgürlük kavramı Aristoteles’den Marx’a, Spinoza’dan Popper’a kadar her zaman tartışılmıştır. Filozofların özgürlük karşısındaki tavırları ideolojilere renklerini vermiş ya da ideolojilere göre özgürlük farklılaşmıştır (Bülbül, 1997: 122).

arasındaki davranış kurallarının kendiliğinden² değişiminin bir sonucudur (Yılmaz, 2010: 457). Bu bağlamda insan, özgürlük içerisinde gelişip ilerleme imkânına sahip bir varlık olmuş ve aynı zamanda uygarlığın evrimini de mümkün kılmıştır (Hayek, 2012: 635). Hatta Hayek, kendiliğinden doğan düzen fikrini bizzatıhi özgürlük düşüncesiyle de temellendirmektedir. Aslında özgürlük düşüncesi; bireylerin kendi hayatlarını sürdürmesi için gerekli eylemleri yapma hakkının bulunması, siyasi yönetime karşı özgürlük hakkının korunması, devletin bireylerine karşı müdahalesinin sınırlandırılması ve hiçbir kurum ya da birey tarafından ihlal edilmemesi gibi özel alanları kapsamaktadır. Bununla beraber bireylerin mülkiyet hakkının da sadece yasal zeminde değil, aynı zamanda eylem düzleminde de somut hale dönüştürülmesi gereklidir. Eğer bu gibi haklar, bireylerin özgürlük alanını genişletir ve toplumda uygulanma şansı bulursa bu durumda ortaya çıkabilecek olan düzen kendiliğinden gerçekleşecektir (Yayla, 1992: 169).

Hayek'in Düşünce Dünyasında Bireycilik Ruhü

“Görünüşe bakılırsa bir millet belli bir müddet için ileri bir millet olabilir ve sonra durur: ne zaman durur? Ferdiyete malik olmaktan çıktığı zaman” (Mill, 1997:VIII).

John Stuart Mill

“Günümüzün kültürel ve siyasal buhranının nedeni çok fazla bireyciliğin var olması değil, bireycilik olduğuna inandığımız şeyin boş bir kabuğa dönüşmüş olması olgusudur” (Fromm, 1993:234).

Erich Fromm

Rönesans ile birlikte bireycilik düşüncesi³, insanın birey olarak toplum tarafından örülmüş niteliklere isyanını dile getirmiş, kendi özüne ait potansiyel bir gücü olduğunu varsaymış ve kendi yaşamını kendi eylemleriyle geliştirme güç ve yetisine sahip bir varlık bilincinin temellerini atmıştır. Rönesans'tan önce⁴ birey, kendini hazır bulduğu belirli modeller içinde aramış ve bu mevcut formlarda yaşatmıştır. Ancak Rönesans ile birlikte insan birey

2 Kendiliğinden doğan düzen geleneği, insan bilgisinin ve aklının sınırlı olduğunu dikkate alarak, toplumsal düzeni, insan tasarımı değil, insan eylemlerinin niyetlenmemiş sonucu olarak görmektedir. Bu gelenek aynı zamanda, geçmişteki sosyal kurumların kendiliğinden doğan düzenler olarak nasıl geliştiğini ve insanların farklı planlarını, tercihlerini koordine etmeye nasıl hizmet ettiğini anlatmaya çalışmaktadır (Horwitz, 2011: 92).

3 Bireycilik, “her türlü sosyal grup veya müşterek organ üzerinde bireyin üstün derecedeki önemine olan inancı ifade eder” (Heywood, 2010: 45).

4 Rönesans'tan önceki dönemlerde insanın, “kendine ait çıkarları olan ya da kişisel ve özgün kimliklere sahip bireyler anlayışı neredeyse yoktu. Daha ziyade insanlar, ait oldukları sosyal grupların üyeleri olarak görülürlerdi: Aile, köy, yerel cemaat veya sosyal sınıf. Bu insanların hayatları ve kimlikleri büyük oranda bu grupların nitelikleriyle belirlenirdi ve kuşaktan kuşağa çok küçük bir değişim gösterirdi” (Heywood, 2010: 44). Aslında böyle bir dönem “bireyi kendi özgürlüğünden yoksun bırakmamıştır, çünkü ‘birey’ var olmuş değildir; insan hala dünyaya asal bağlarla bağlıdır. Kendi toplumsal rolü (ki bu o zamanlar ayrıca onun doğal rolüydü de) aracılığıyla olanın dışında kendini bir birey olarak görmüyordu. Bir başka insanı da ‘birey’ olarak görmüyordu” (Fromm, 1993:49).

olarak bütün değerlerin temeli haline gelmiştir. Çünkü ahlaklılığın temel ilkesi olan özgürlük, bireyin kendi amacını yerine getirebilecek bir güç olma anlamına gelmiş ve tüm bağımlılık biçimlerine karşı çıkmıştır (Turan, 2007: 46). Bununla birlikte Aydınlanma Dönemi ile gelişen – özellikle de liberal düşüncede – özgürlük anlayışı, “bir kimsenin diğer insanların müdahalesi olmadan kendi hareket biçimini seçebilme imkânı” (Çelik ve Usta, 2011: 90) şeklinde tanımlanarak bireyin kendisinden başka bir şeye bağlı olmayan bir varlık olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Entelektüel bir gelenek olarak bireycilik, iki temel çizgi üzerinde ilerlemiştir. Birincisi, temellerini J. Locke’da bulan ve D. Hume, A. Smith’le⁵ birlikte gelişen gerçek bireyciliktir. İkincisi ise Ansiklopedistlerin, J. J. Rousseau’nun ve Fizyokratların kartezyen rasyonalizm temelinde kurup savundukları sahte bireyciliktir. Bu iki gelenek, süreç içerisinde liberal düşüncede kendini göstermiş ve düşünceleri içerisinde taban tabana zıt ilkelere dayanan iki sosyal teoriyi meydana getirmiştir. Hayek’in de içinde yer aldığı gerçek bireycilik, Locke, Bernard de Mandeville ve Hume ile başlamıştır. Josiah Tucker, Adam Ferguson, Adam Smith ve Edmund Burke ile gelişim göstermiştir. Gerçek bireycilik, tarihçi ve siyaset felsefecisi Alexis de Tocqueville ve Lord Acton ile en mükemmel şeklini bulmuştur. Sahte bireycilik ise esas itibarıyla Kıta Avrupa’sında ortaya çıkmış ve kartezyen rasyonalizm bu gelenekte önemli bir rol oynamıştır. Hayek’in rasyonalist bireycilik olarak adlandırdığı bu gelenek, sosyalizme ve kolektivizme doğru yol almıştır (Hayek, 1958: 4).

Gerçek bireycilik ile sahte bireycilik arasındaki ayrım, filozofların ‘düzen’ kavramı üzerine geliştirmiş oldukları düşüncelerde açığa çıkmaktadır. Buna göre kartezyen rasyonalizmde temellerini bulan sahte bireycilik, düzeni bilinçli eylemler alanı veya bir üstün aklın tasavvuru olarak görürken gerçek bireycilik, aklın sınırlı gücüne ve insanın bütünüyle değil kısmen akıl tarafından yönetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hayek, 1958: 8). Gerçek bireycilik toplumsal yaşamda kendiliğinden doğan kurumların varlığını kabul ederken sahte bireycilik bunun mantıken olanaksız olacağını savunmaktadır. Dolayısıyla sahte bireycilik, bir toplumsal düzenin ancak insan aklına tabi kılındığında insanın amaçlarına hizmet edeceğini varsaymaktadır. Buna karşın gerçek bireycilik ise insan serbest bırakıldığı takdirde toplumsal düzene daha çok faydası olacağını öngörmektedir (Hayek, 1958: 10).

5 Adam Smith ve onun çağdaş takipçilerinin savunduğu bireyciliğin temel amacı, bütün insanların en az zarar göreceği bir doktrin olmasıydı. Başka bir deyişle, onun ve çağdaşlarının savunduğu bireyciliğin temel ilkesi veya amacı, içinde kötü insanların diğer insanlara en az zarar verebileceği bir sistem olmasıydı. Bu bireycilik sistemini işletebilmek için iyi insanların bulunması gerekli değildi. Nitekim bu sistem, bütün insanlardan var olan bütün çeşitliliği ve karmaşıklığı içinde – bazen iyi, bazen kötü, bazen çekici ve çoğu zaman aptal(saf) da–yararlanır (Yayla, 2012: 129).

Gerçek bireycilik taraftarı olarak Hayek, toplumdan bağımsız bir akıl anlayışını reddederek, bireysel aklı toplumsal çerçeve içinde görmektedir. Hayek'e göre, toplumsal olguları rasyonel bir şekilde açıklamaya çalışan teoriler 'yanlış' bir Kartezyen bireyciliğin yanılığısına düşmektedirler. Buna karşın 'doğru' bireyci yaklaşım, 'bireysel' olanla 'toplumsal' olan arasındaki karmaşık ilişkiyi ve bu ilişkinin epistemolojik ve ontolojik anlamını kavramaya çalışmaktadır. Epistemolojik ve ontolojik bireycilik, bireyin toplumdan önce var olabileceğini ya da toplumsal olanın bireysel olana indirgenebileceğini iddia etmekten ziyade toplumsal kurum ve olguların ancak çok sayıda bireyin eylemleriyle meydana geldiğini savunmaktadır. Bunun açık anlamı ise bireylerin birer birey olarak varlıklarını sürdürmesine ve toplumun gelişmesine imkân veren özgür eylemleridir (Pennington, 2007: 181).

Hayek'e göre bireycilik, bir toplum teorisi olarak insanın sosyal hayatını belirleyen nitelikleri anlama teşebbüsü ve bu toplum görüşünden kaynaklanmış siyasal düsturlar bütünüdür. Yine Hayek, toplumdan tecrit edilmiş ve içine kapatılmış bireyden ziyade toplumdaki diğer bireylerle etkileşimde bulunan ve toplum içerisinde toplumun niteliklerini geliştirmek adına etkin bir rolü olan bireyi anlatmaktadır. Gerçekten de Hayek, bireye toplumun gelişim ve ilerleme aşamasında öncelik vermesinden dolayı toplumdan tecrit edilmiş bir bireyi söz konusu etmemektedir (Yayla, 2010: 97). Bu açıdan Hayek, genel anlamda bireye birey olarak saygı gösterilmesi, bireyin düşünce ve zevkleri ne kadar anlamsız veya dar olursa olsun onun kendi sahası içindeki bir mesele olarak görülmesi gerektiğini düşünmektedir. O, insanların bireysel özgürlükleri ve eğilimleriyle toplumun geneli için önemli bir derecede ilerleme oluşturacağına inanmaktadır. Bunun için Hayek, en temel ve gerçek varlık olarak bireyin '*kendi başına bir amaç olarak asla araç durumuna düşürülmemesi*' (Karakaş ve Alp, 2006: 11-12) gerektiğini ifade etmektedir.

Aslında Hayek'in sosyal teorisi açısından bireycilik iki temel bakışı yansıtmaktadır: Bunlardan birincisi toplumsal kurum ve değerlerin anlaşılmasında veya oluşmasında bireyin veya bireysel eylemlerin temel bir kaynak olduğu ve toplumun bir bütün olarak dizayn edilemeyeceğidir. İkincisinde ise toplumsal fayda ve dayanışma gibi kolektif güdüler yerine bireysel fayda ön plana çıkarılmaktadır (Aktaş, 2001: 71). İşte Hayek'in bu ikinci bireycilik anlayışı, ona yönelik eleştirilerin de temelini oluşturmaktadır. Başka bir deyişle Hayek'in, toplumun gelişim ve ilerleme aşamasında bireysel faydaya büyük değer vermesi, onun bireyciliği üzerinden yapılan eleştirileri de ortaya çıkarmaktadır. Bu eleştiriler daha çok onun insanın bencilliğini onayladığı veya teşvik ettiği iddiası üzerinedir. Ancak Hayek, ortaya koyduğu bir tahlille gerçekten bireyin *egoist-bencil mi*, yoksa *alturist-yardımsever mi* olduğunun o kadar da önemli

veya değerli olmadığını açıklamaktadır: Nitekim Hayek, sosyal hayatımızda önemli bir yeri olan bilginin, toplumda parçalı bir şekilde bulunduğu gerçeği üzerinde durmaktadır. Bu anlamda o, bilginin herhangi bir kimsenin elinin altında hazır ve kullanılmayı bekleyen bir bütün olmadığını, tam tersine bilginin toplum içerisinde dağılmış vaziyette olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte Hayek'e göre, insanın bilgisinin yapısal sınırlılığı da vardır. Çünkü insan bir 'bilmezlik' perdesi içerisinde bulunmaktadır. Birey, toplum içerisinde var olan bilginin ancak bir kısmına sahiptir. Bireyin sahip olduğu bu bilgi, toplumun tamamını düşündüğümüz takdirde o kadar küçük ve önemsiz bir kısımdır ki bireyin eylemlerini tamamen *egoist-bencil duyguların mı* yoksa mükemmel şekilde *alturist-yardımsever duyguların mı* yönlendirdiği o kadar da önemli değildir. Çünkü bireyin sahip olduğu bilgi insan ihtiyaçlarının sadece bir kısmına etki edebilmektedir. Aslında burada önemli olan bireyin hangi tür duygularla eylemde bulunduğu değil, kendi bilgisini kendi amaçları için kullanmakta özgür olup olmadığıdır (Yayla, 2010: 102-103).

Hayek'in bireyciliğine yönelik diğer bir eleştiri ise onun faydacı olup olmadığı üzerine yapılan tartışmalardır. Hayek'in sosyal teorisi zaman zaman sonuçları etrafında değerlendirildiğinde görülecektir ki zenginliğin artırılması ve zor duruma düşenleri koruyacak gücün topluma kazandırılması gibi düşünceleri savunması, onu bir anlamda faydacı yapmıştır. Ancak Hayek, faydacı ekolün kurucuları J. Bentham ve J. S. Mill gibi faydacı olmamıştır. Özellikle de Bentham'ın ifade etmiş olduğu gibi bir fayda teorisi⁶ geliştirmemiştir (Yayla, 2010: 104). Nitekim Hayek, bireylerin her şeyi bilme yetisine sahip olmadıklarını ve kimi eylemlerinde uzun vadeli neticelere ulaşmada – genellikle akıl ilkelerini kullanmada – yetersiz olduklarını düşündüğü için Bentham'ın faydacı teorisinin karşısında yer almıştır (Shearmur, 1994: 333-334).

Gerçekten de Hayek'in faydacı ekolün ünlü düşünürlerinden olan Bentham'ın savunduğu gibi bir faydacı olmadığını ve hatta kendisine kötü bir şöhret kazandırdığını düşündüren şu ifadelerine de yer vermek gereklidir: *En fazla sayıda yaşamın korunması gereği, bütün bireylerin yaşamlarının aynı derecede korumak anlamına gelmez. Bir doktorun hayatını kurtarmak hastalardan*

6 Bentham'a göre doğa insanı haz ve acının etkisi altına almıştır. Bütün düşüncelerimizi, duygularımızı ve yargılarımızı onlara borçluyuz. Ona göre, hiç kimse haz ve acıdan kaçınmaz. Bunun için insanın bu dünyadaki temel amacı, ızdıraptan kaçmak ve hazzın peşinden koşmak olmalıdır (Bentham, 2011: 2). Bentham, insanın acıdan ne kadar çok uzaklaşıp, hazzın doyumuna ulaşması durumunda eyleminin doğru bir eylem olacağını ifade etmektedir. O, iyi bir eylemin hazzı artırması, kötü bir eylemin ise acıya yol açması nedeniyle hazzı, doğru ve iyi eylemin temeline koymaktadır (Güriz, 1963: 44). Bu anlamda Bentham faydayı; bir bireyin çıkarına veya faydasına uygun olanda, yani kendi toplam refahını artırmaya yönelik olmasında görmektedir. Bunun yanında o, bir topluluğun çıkarına veya faydasına uygun olanı ise topluluğu oluşturan bireylerin toplam refahını artırmaya yönelik olmasında bulmaktadır (Bentham, 2011: 2).

herhangi birinin hayatını kurtarmaktan daha önemli olabilir, aksi takdirde herhangi birinin hayatını kurtarmak mümkün olmayabilir. Başkalarına yaşam veren ya da onların hayatlarını koruyan kişilerin hayatları açıkçası daha önemlidir. Bir topluluktaki iyi bir avcı ya da koruyucu, doğurgan bir anne ya da belki yaşlı bir bilge bile çoğu bebekten daha önemli olabilir (Hayek, 1992: 132).

Yine Hayek'in faydacılığının Bentham'ın faydacılık teorisinden ne kadar farklı olduğu, onun faydacılık üzerine yapmış olduğu şu ayrımla daha iyi anlaşılabilir. Buna göre Hayek, faydacılığı genel ve özel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Genel faydacılık, belirli eylemlerin özgül sonuçlarıyla ilgilenmeyerek herkesin uyması gereken genel kuralların sağlayacağı faydayla ilgilenmektedir. Bu faydacılık belirli bireylere ve gruplara negatif veya pozitif davranışları öngörmez. Dolayısıyla genel faydacılık, hangi birey için nasıl bir sonuç vereceği önceden öngörülemeyen kuralların bireysel ve toplumsal hayata sağlayacağı yararı gözetmektedir (Yayla, 2010: 104). Gerçi bu öngörülemeyen kurallar aklın gücünün sınırlı olduğunu da yansıtır. Nitekim genel faydacılığa göre aklın gücü sınırlıdır ve akıl ne kadar mükemmel olursa olsun beşeri toplumları bütünüyle kavraması mümkün değildir. Bu nedenle genel faydacılık, toplumlar ve toplumların ilkeleri gelişim ve ilerleme sürecinde kendiliğinden bir şekilde meydana geldiğini varsaymaktadır. Buna karşın özel faydacılık ise genel faydacılığın karşıtı olup faydayı somut bir ölçü olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Hayek, bireysel ve toplumsal açıdan belirli eylem veya davranışların vereceği genel sonuçlarla ve kimin hangi veya nasıl faydayı sağladığıyla ilgilendiğini vurgulamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse Hayek'in düşüncesindeki faydacılık, belirli bir kişiye veya gruba sağlayacağı yararın aslında niyet edilmemiş bir şekilde meydana gelen '*genel fayda*' maksimiyle ilgilidir (Yayla, 2010: 105).

Hayek, bireyi toplum için temel bir varlık olarak görmekle beraber bireyin kendi çıkarlarını en iyi kendisinin bileceği fikrine de karşı çıkmaktadır. Gerçekten de bu fikir, hem onu savunan liberal düşünce geleneği hem de bu gelenek karşısında bulunan yazarlarca kendiliğinden bir doğru olarak görülmektedir. Liberaller⁷ bu fikri kendi sosyal teorilerini haklılaştırmak veya kolektivist ve siyasal sistemlere karşı çıkabilmek için kullanmaktadırlar. Bunun karşısında bulunan yazarlar ise, bu fikrin insanlardaki bencilliğin ortaya çıkmasını teşvik ettiğini veya toplumda egoist bireysel eylemlere yol açtığını öne sürmekte ve toplumsal hayatta bunların önüne geçilebilmesi için

⁷ Liberaller, insanları kusurlu ve eksik varlıklar olarak görür. Onlara göre kötü insanların kötülük yapmasını engellemekte olduğu kadar, iyi insanların iyilik yapmasına yardımcı olmak konusu da olumsuz meseledir (Friedman, 2017: 41-42). Bu nedenle liberaller iyilik ya da kötülüklerine yönelik herhangi bir dış müdahale olmaksızın insanlara özgürlüklerinin verilmesi gerektiğini savunurlar.

bireyleri kendi başlarına bırakmayacak sosyal, siyasal ve ekonomik düzenlemelerin gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Ancak Hayek, her iki düşüncenin de bir yanlılığı içerisinde olduğunu düşünmektedir. O, bilginin ve aklın mahiyetinden dolayı hiç kimsenin en iyiyi bilmesinin mümkün olmadığını iddia etmektedir. Hatta bireylerin en iyiyi bilmesinde bir zorunluluk da yoktur. Aslında burada bireyin niyet edilmemiş eylemlerinin sonuçlarını görebileceği bir sosyal düzenin varlığı önemli ve gerekli kılınmaktadır. Bu sosyal düzende hiç kimse toplumun diğer bireylerinin ne bildiğini tam olarak bilememekte ve farklı özelliklere sahip olan bireyler bazılarını etkilemekte ve bazılarını da etkilenmektedirler (Hayek, 1958: 15).

Denilebilir ki Hayek, bireyi temel ontolojik bir gerçek ve aynı zamanda toplum için vazgeçilmez bir varlık olarak gördüğü için ‘toplumun çıkarı’, ‘halkın yararı’ ve ‘ortak yarar’ gibi kavramların ona göre hiçbir anlamı yoktur. Bu kavramlar, gerçekten bir sosyal bütünün parçaları olarak kabul edilen bireylerin tek tek çıkarlarının toplamı anlamına gelmektedir. Ayrıca toplumun tamamının yararına yapılacak olan ekonomik-politik uygulamaların hatta bu söylem adına yapılan her baskıcı yöntemin kullanmasına da izin verilmez. Dolayısıyla bireycilik, temel politik talep olarak zorlama ve otorite gücü üzerinden kesin ve sağlam sınırlamaların olmasını ister (Hayek, 1958: 16). Bu sınırlar içerisindeki bireyi başkalarının ya da üst aklın belirlediği niteliklere mecbur bırakmamalı, kendisinin belirlediği sınırlar içerisinde özgürce amaçlarını yerine getirmeli ve başkalarının diktatörlüğü altında kalmamalıdır. İşte Hayek’e göre bireyi kendi kararlarının nihai hakimi olarak kabul etmek ve bireyin eylemlerinin sınırlarını kendisinin belirlediği bir toplumsal düzenin oluşturulmasına inanmak, gerçek bireyciliğin ruhunu oluşturacaktır (Hayek, 2010: 100).

Hayek’te Amaçsız Bir Amaç Olarak Özgürlük

“Bireylerin özgürlüklerini nasıl kullanacaklarını bilmediğimiz içindir ki, özgürlük bu kadar önemlidir” (Hayek, 2013: 66).

Friedrich August von Hayek

“Amaçlarımızdan biri özgürlüğün anlamını bulup ortaya koymaktır. Bugün özgürlük kadar istenilen hiçbir şey yok. Eskiden özgürlüğün parayla satıldığı günler olmuş. Bugün karşılığında savaş ya da ölüm olanakları verilse, yine de satılmıyor” (Sartre, 1973: 60).

Jean Paul Sartre

İnsanlık tarihi sadece artan bir bireyselleşmenin tarihi değil; aynı zamanda bizatihi gelişme ve ilerlemenin yolunu açan özgürlüklerin de tarihidir. Özgürlük arayışı ne metafizik bir güçle ne de doğal yasalarla açıklanabilir. Aksine özgürlük, insanın bireyselleşme sürecinin ve kültür gelişiminin zorunlu

sonucudur (Fromm, 1993: 208). Başka bir deyişle bireyin özgürlük alanını üst akıllar tarafından yönlendirilmesi ve yönetilmesi gerekmez, asıl gerekli olan bireyin uygarlaştırılması ve eylemsel anlamda özgürlük alanının genişletilmesidir (Touraine, 1995: 287). Bu anlamda özgürlük, tasarımı bir şekilde her toplumda oluşturulabilecek bir olgu değildir; o, bir uygarlık mahsulüdür. Özgürlüğün meydana getirdiği müesseseleri, toplumun liderleri veya üst akılları ve insanların bu müesseselerin getireceği faydayı görmelerinden dolayı özgürlük idealini daha çok arzu etmek istemelerine veya kendi toplumlarında tesis etmek istemelerine yol açmaktadır. Ancak özgürlüğün karmaşık yapısı gereği, onu tasarımı bir şekilde oluşturma ve geliştirme imkânının ne kadar zor olduğunu, özgürlük üzerine yapılan sorgulamalar göstermektedir. Bunun için özgürlük teorisinin gelişiminin nasıl olduğunu, hangi ülkelerde gerçekleştiğinin ve ne tür bir yapısal ve değerler değişimiyle meydana geldiğinin bilinmesi gereklidir. Nitekim özgürlük idealini felsefe tarihinin ilk dönem düşünürlerine kadar geriye götürmek mümkündür. Ancak Hayek, bu düşünce geleneğinin 18. yüzyılda belirli farklılıklarına rağmen İngiltere ve Fransa'da ortaya çıktığını ifade etmektedir (Hayek, 2013: 99).

Bunlardan birincisi tecrübeye sahip olan ve sistematik olmayan İngiliz evrimci geleneği ikincisi ise Fransız rasyonalist düşünce geleneğidir. İngiliz düşünce geleneği, kendiliğinden gelişen ve tamamıyla oluşmuş olmayan veya süreklilik arz eden bir geleneğe ait yoruma dayanmaktadır. Fransız düşüncesi ise planlı ve kurgusal dünya görüşünü kendine amaç edinmiş bir gelenektir. İngiliz özgürlük geleneğinde insan eylemleri toplum içerisinde derin bir etki oluşturmaya karşın, Fransız geleneği insan aklının o sınırsız kudretine sahip olduğu varsayımıyla daha çok mantıksal bir söylem içerisindedir (Hayek, 2013: 100). Biri, özgürlüğün ruhunu kendiliğinden meydana gelme ve zorlamanın yokluğunda görmekte diğeri ise bu ruhun aklın aracılığıyla tam bir kolektif⁸ amaç doğrultusunda gerçekleşeceğine inanmaktadır. Hatta Hayek, bu ikinci görüşün, totaliter demokrasinin kaynağı olduğunu da ifade etmektedir (Hayek, 2013: 102). Gerçekten de Hayek'e göre herhangi bir iktidar toplumu dizayn etmek isterse – bu ister iktisadi ister siyasal isterse toplumsal olsun – bu yapılanların neticesi bizi totaliter siyasete götürecektir. Başka bir deyişle, toplumsal düzenin gelişimi ve ilerlemesi bir üst otoriteye ve akla bırakılırsa o toplum sadece bu gibi kişilerin düşünceleri üzerine odaklanmak zorunda kalacaktır. Çünkü toplumun kendi özlerinden çıkmayan her türlü değer ve anlatı bir üst otorite tarafından planlanacaktır. Eğer biz toplumsal ve iktisadi

8 J. S. Mill'in de ifade ettiği gibi insanların sadece ayrı ayrı zevklerde olmaları bile, onların hepsine bir tek modele ve aklın aracılığıyla oluşturulmuş kolektif amaçlara göre şekil vermeye kalkışmanın ne kadar anlamsız ve gerçek dışı olduğunu anlatmak için yeterli bir sebeptir (Mill, 1997: 130).

kalkınmayı düşünürsek ve de bunu pratik hayat içerisinde ortaya koymaya çalışırsak özellikle de toplumda özgürlüğü hakim kılmamız gerekli olacaktır.

Aslında rasyonalistler, uygarlığı bilinçli bir şekilde yönlendirmeye veya yönetmeye muktedir kılan zihin ve moral vasıflarını insanın yerine getirdiğini varsayıyorlardı. Buna karşın evrimciler, uygarlığın uzun bir dönemin birikimiyle ve yoğun çabalarla kazanılan deneme-yanılmanın ürünü olduğunu ifade ediyorlardı. Evrimciler, uygarlığın kısmen nesilden nesile insanlara açık bilgi olarak aktarılmış, fakat büyük oranda kurumlarla veya araçlarla somutlaştırılmış tecrübelerin toplamı olduğunu söylüyorlardı (Hayek, 2013: 106-107). Ancak Hayek'e göre bireye birey olarak saygı göstermek – istek, arzu ve bilgileri ne kadar dar olursa olsun – kendi dünyası içinde kendine ait bir mesele olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu anlamda özgürlük kavramı rasyonalistler tarafından o kadar çok yozlaştırılmış ve aşındırılmış ki Rönesans'tan beri temsil ettiği ideal düşünceyi tarif etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla özgürlük düşüncesinin bu idealleştirme fikri, toplum içerisinde uygulama şansını azaltarak totaliter⁹ iktidarların bir aracı haline dönmeğe idi (Hayek, 2010: 36-37).

Yine rasyonalistler, günümüz dünyasında ortaya çıkan tüm siyasi eylemlerin ve kavramların kendiliğinden gelişmediğini savunmaktadır. Bu anlamda rasyonalist düşünce dünyasına sahip bazı siyasi merkezler ve siyasi elitler toplum içinde istenen değişiklikleri yapmak için var olan özgürlükleri ve insan haklarını aşırı bir biçimde aşındırarak bu hakların belirli kişiler ve gruplarca kullanılmasının yolunu açmışlardır (Çeçen, 2000: 73). İşte evrimci yaklaşım içerisinde bulunan Hayek'e göre rasyonalistlerin – akıl ilkelerine uymayan her şeye karşı çıkılması gerektiği yaklaşımı göz önüne alındığında ve özgürlüğün de akıldan bağımsız bir tecrübeye bağlı olduğu düşünülürken – özgürlüğün açık ürünü olan ve özgürlüğe değer veren her şeye karşı çıktıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü tüm yararlı toplum kurumlarının bilinçli aklın gücüyle meydana geldiğine inananlar ve bilinç dışı olan her şeyin beşeri alanlar için faydalı olmadığını ifade edenler, kaçınılmaz bir şekilde özgürlüğün açık düşmanıdırlar. Diğer yandan evrimciler özgürlüğün değerini, esas itibarıyla tasarlanmamış yapılar içinde sunduğu imkânlarda aramaktadırlar. Evrimciler özgürlüğün toplumsal kurumların oluşumunda birçok kuşağa ait tecrübeyi kullandığını ve herhangi bir kimsenin sahip olduğu bilgiden daha çok bilgi ve fayda sağlamasına imkân tanıdığını iddia etmektedirler (Hayek, 2013: 109). Dolayısıyla Hayek'in bu evrim düşüncesi

9 “Özgürlük kavramı totaliter propaganda aracı olarak kullanmak amacıyla manası tamamen zıttına dönüştürülmüş tek kavram değildir. Aynı şeyin adalet, hak ve eşitlik gibi kavramaların da başına geldiğini daha önce görmüştük” (Hayek, 2010: 222).

temelli özgürlük fikri, mutlak ilkelerin temellendirildiği gibi metafizik gerekçelendirmelerle teolojik açıdan savunmayı eleştirerek, özgürlüğün bir keşif ve sonucu bilinmeyen bir rota olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda Hayek, bireyin gelişim sürecinin bir bilinmezlik perdesi içerdiği için toplumsal düzende bireyin özgürlüğünü tesis etmek gerektiğini belirtmektedir (Dayı, 2020: 270). Bunun için Hayek, kendi çıkarını takip eden her bir bireyin eylemleri sonunda oluşan ancak insan tasarımı olmayan bir kendiliğinden doğan düzen geleneğine ihtiyaç duymaktadır (Kara, 2010: 119).

Gerçekten de Hayek'in anlatmak istediği özgürlük, bazı insanların topluma yararlı bir şeyler yapma isteminin neticesidir. Ancak bu durumda '*bazı insanların faydalı bir şeyler yapmaları, bazılarının yapmamaları, bazılarının özgürlük getirirken diğerlerine bir kısıtlama getirmeli midir?*' sorusunu akla getirmektedir. Bu sorunun çözümü için Hayek, toplum içinde kimin faydalı olup kimin olamayacağını, kimin kendi arzuları için eylemler gerçekleştirdiğini ve kimin toplumun faydasını düşünerek bunları yaptığını bilmediğimiz için özgürlüğün belli bir kesime değil toplumun bütün bireylerine verilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Hayek, 2013: 67). Başka bir deyişle, bireylerin amaçlarını yerine getirebilmek için özgür olması, bilinçli çabaların dışında birkaç kişiyle başlayan ve zamanla çoğu bireyin de amacı haline gelmesiyle beraber yeni hedeflerin oluşmasını sağlar. Bu ise özgür bir toplumun temel özelliklerindedir (Hayek, 2013: 71).

Açıkçası Hayek toplumun üst akıllar tarafından planlanmasının insan aklını aşan bir güçlük taşıdığı ve bireysel özgürlüğü olabildiğince etkin ve verimli kılmanın yollarının bulunması gerektiğini belirtmektedir (Güvenç, 1999: 28). Bunun için özgürlük Hayek'e göre hem kendi başına bir değer hem de toplumsal değerlerin kaynağıdır. Başka bir deyişle Hayek, özgürlüğün kendiliğinden bir değer olarak ve özgür bir toplumu özgür olmayan bir toplumdaki ayıran temel noktaları göz önüne alarak, özgürlüğün anlaşılabilirliğini savunmaktadır (Yayla, 2010: 52). Hatta Hayek'e göre, sosyal hayatın daha uzunca bir dönem yararlı olmasını mümkün kılmak istiyorsak özgürlüğü toplumun bütün bireylerinde ve kurumlarında hâkim kılmamız gerekmektedir (Butler, 2001: 34). Gerçi Hayek, özgürlüğü "cemiyet içinde yaşayan insanın epeyce yaklaşmayı umabileceği ama tam olarak gerçekleştirme umudu olmayan bir hali anlatır. Bir hürriyet politikasının işi bu münasebetle, icbarı veya icbarın menfi (zararlı) tesirlerini – tamamen ortadan kaldırmaya bile – asgariye indirmek olmalıdır" şeklinde ifade etmektedir. Buna göre Hayek, özgürlük kavramını orijinal anlamı içerisinde görerek özgürlüğün "her zaman, birini keyfi bir kararla belli bir tarzda davranmaya ya da davranmamaya zorlayabilecek bir başkasının iradesine kat'i surette tabi olan bir kimsenin durumunun

aksine, insanın kendi karar ve planlarına göre hareket etmesi imkânı” (Hayek, 2013: 38) anlamında olduğunu düşünmektedir. Herhangi bir toplumda özgürlüğün en yüksek değer veya en yüksek amaç olarak nitelendirilmesi, bireye hiçbir fayda sağlamaz; çünkü iddia edildiği gibi birey, ‘üstün’ güçlerinden ziyade ‘kendilik’¹⁰ algısını kendinde oluşturabilirse, işte o zaman özgürlüğün gerçek mahiyeti kavranacaktır (Macit, 2010: 63). Dolayısıyla Hayek, bireyi eksik ve sınırlı bir varlık olarak görerek birey için gerekli olan ‘kendilik’ düşüncesini açığa çıkarmaya çalışmaktadır.

Hayek’e göre çoğu politik teori, insanların aslında oldukça bilgisiz olduğunu varsayarak kendi teorilerini topluma empoze etmeye ya da meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Fakat Hayek’in iddiasına göre gerçek özgürlüğü, bireyin en iyiyi ve doğruyu bildiğinden daha çok hiç kimsenin en iyiyi ve doğruyu bilmediğinde aranmalıdır (Svendsen, 2021: 272). Bunun için Hayek, ‘insanın bilgisiz olması ve aklı ile her şeye hükmetmeye gücünün yetmemesinden dolayı insan politik teorilerin ve ideolojilerin bir aracı olarak kullanılmamalıdır’ der. Düşünür, bireyin bilgisizliğini temel gerçeklik olarak değerlendirerek onu bütün bilgilerin nihai amacı olarak görmemektedir.

Bütün yararlı bilgilerin parça parça olmasından ve bunların düzeltme adımlarının da tutarlı ilkelerle kontrol altına alınmamasından dolayı var olan bu parçalı bilgiler muhtemelen bireysel özgürlüğün bastırılmasıyla sonuçlanabilir. Bu anlamda Hayek, özgürlüğün önceden görülemeyen ve önceden tahmin edilemeyen davranışlara sağladığı fırsatlardan dolayı bireye yönelik belirli bir özgürlük sınırlamasının birçok yararlı şeyin kaybedilmesine neden olacağına işaret etmektedir. Aslında özgürlük üzerine her sınırlama ve genel kuralların yürütülmesinde her zorlama, bazı önceden görülebilir sonuçların belirlenmesini amaçlayacaktır. Fakat her sınırlamayı ve zorlamayı belirleyen üst akıl, toplum için neyi engellediğinin (Hayek, 2012: 75) ve toplumun ilerlemesinin önüne ne gibi engeller koyduğunun bilgisine sahip olmayacaktır.

İşte Hayek, bireyin hedeflerine ulaşmasını engelleyen birçok faktör yanında en önemli çaresizliğinin bilgisizlik¹¹ olduğunu iddia etmektedir. Başka bir deyişle Hayek bireyin, toplumun genel düzenine nasıl katkı sağladığını ve toplumsal düzendeki değişimlerin ne anlama geldiğini anlama noktasında bilgisiz olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bir toplumsal düzende bireyleri belli tarzda davranmaya zorlamak, toplumsal düzene birçok fayda sağlayan kompleks mekanizmayı bozabilir. Dolayısıyla bireysel özgürlüğün ortadan

10 “Kendilik, kişinin en baskıcı koşullarda bile özgür olacağı anlamına gelir. Çünkü kendilik, bireyden başlayan bir özgürlük bilinci anlamına gelir” (Macit, 2010: 64).

11 Hayek’in özgürlük anlayışında bizatihi insan fiilen tek tek bireyler düzeyinde asla mutlak hakikate ulaşmaz, çünkü insanlar her şeyi gerçek zaman ve toplumsal yaşam içinde bilemez (Güvenç, 1999: 63).

kaldırılması ve toplumun bir merkezi plana göre düzenlenmesi toplumsal düzene bazı yararlar sağlayabilir ama böyle bir düzenleme toplumu felakete de götürebilir. Nitekim toplumda bireyin önceden tahmin edilemeyen eylemlerini açığa çıkarabilmek için bireysel özgürlüğü toplum içerisinde tesis etmek gereklidir. Yani toplumdaki mevcut bilgiyi öğrenmeyi ve ondan en iyi şekilde yararlanmayı bireysel özgürlük sağlayabilir. Eğer toplumun kendiliğinden ilerlemesi için bir düzenleme ya da ilerlemeyle ilgili planlama yapılmıyorsa yapılacak en iyi şey yeni keşiflerin yapılabilmesi için toplumsal düzende bireysel özgürlüğü sağlamaktır (Butler, 2001: 35). Ancak Hayek bireysel özgürlük alanını belirli sabit haklarla doldurulmasını savunmaz. Bu anlamda Hayek'in özgürlük düşüncesinde insanların bireysel özgürlük alanları ve temel hakları bizatihi statik ve değişmez bir durum arz etmez, onun özgürlük anlayışı sürekli bir şekilde değişen yapı arz eder (Aktaş, 2001: 143). Dolayısıyla Hayek, toplum kendi haline bırakıldığında en üstün aklın bile oluşturabileceğinden daha kompleks ve daha başarılı bir düzenin toplumda kendiliğinden ortaya çıkabileceğini savunmaktadır (Yayla, 2012: 17). Böyle bir düzenin ortaya çıkması için bireyin mutlaka özgür olması gereklidir.

Özgürlüğün bazı durumlarda toplum için zararlı sonuçlar ortaya çıkarması veya toplumun karmaşık yapısından dolayı planlanmasının gerekliliği, özgürlükten vazgeçilmesine dair hatalı bir inancı da ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Hayek, tasarım mahsulü olmayan ya da kendiliğinden toplumların diğerlerine göre daha çok karmaşıklık potansiyeline sahip olmasına rağmen yine de bu toplumlarda ilerleme ve gelişmenin özgürlük aracılığıyla meydana geldiğini iddia etmektedir. Bu açıdan Hayek özgürlüğü, planlamanın ürünü olmayan yenilik ve gelişmeler ortaya çıkardığı için haklı olarak her durumda meşrulaştırmaktadır. Gerçekten de özgürlüğün neticelerinin topluma ne gibi faydalar sağlayacağını önceden bilseydik insanların özgürlüğe pek ihtiyacı olmayacağı veya özgürlük kuramlarının yürümeyeceği anlaşılacaktı. Bu nedenle Hayek, özgürlüğün amacını tahmin edilebilir gelişmelerde değil yeni ve beklenmeyen gelişmelerde görmektedir (Butler, 2001: 37).

Ayrıca Hayek, özgürlük kavramının sahip olduğu diğer anlamlarını da dikkate alarak özgürlüğün bir toplum için ne kadar önemli olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bir başka deyişle Hayek, pozitif özgürlük¹² türleri olan siyasi

12 "Hayek tipik biçimde, 'pozitif' özgürlük anlayışıyla özdeşleşmiş özerklik kavramından ayrı tutulması gereken tamamen negatif bir özgürlük anlayışını savunur olarak sunulur. Bu sunumu Hayek'in kendisi de teşvik eder, özgürlük anlayışını tamamen negatif bir anlayış olarak sunar ve 'pozitif' anlayışın karşısına koyar. 'Negatif' anlamında özgürlük, insanın istediğini yapmasında sınırlamaların yokluğuna gönderme yapar(burada sınırlama başka insanların kasti müdahaleleriyle karakterize edilir)...Özgürlük 'insanın başka bir keyfi iradenin zorlamasına maruz kalmadığı durum' olarak tanımlanır. Üstelik, özgürlüğü bu negatif anlamda savunurken, 'pozitif' özgürlük anlayışını reddeder; bu anlayışa göre özgürlük insanın amaçlarının peşinde koşma gücü ya da kapasitesi açısından tanımlanmalıdır" (O'Neill, 2001: 111).

özgürlük, iç veya metafizik özgürlük ve güç veya iktidar anlamındaki özgürlük anlayışlarını eleştirerek kendisinin savunmuş olduğu bireysel özgürlüğün gerçek değerini tanımlamıştır. Bu kavramlardan ilki olan siyasi özgürlük, bireylerin kendilerini yönetecek hükümetleri seçmeye, yasama sürecine ve idarenin denetimine dolaylı katılımı öngörmektedir. Ancak Hayek'e göre bu anlamdaki özgür toplum; tamamen özgür insanların toplumu olmadığı gibi birey olarak özgür olmak için topluluğun özgürlüğünden pay sahibi olmamız anlamına da gelmez (Hayek, 2013: 41).

İkinci özgürlük anlayışı ise iç veya metafizik özgürlüktür. İç özgürlük, bireyin zamanın şartlarına ve diğer bireylere bağlılıktan ziyade kendi iradesi, akli ve geçmişinde kazandığı kanaatlerini takip etmesiyle oluşan özgürlüktür. Bu nokta aynı zamanda Hayek'in özgürlüğün kendiliğinden ya da sosyal evrimden gelen bir mesele olması gerektiği düşüncesine de ters düşmektedir. Çünkü Hayek'e göre iç özgürlüğün bireye gerçek özgürlüğü getirememesinin nedeni başkalarından gelen fiziki zorlama değil tamamen geçici hislerin, ahlak ve zihin faaliyetlerinin baskın olmasıdır (Hayek, 2013: 43).

Hayek'in özgürlüğün anlamı üzerine yapmış olduğu üçüncü karşılaştırma, güç veya iktidar anlamındaki özgürlüktür. Ancak Hayek'in de ifade etmiş olduğu gibi hiçbir özgürlüğün anlamı üçüncü özgürlüğün anlamı veya kullanımını kadar tehlikeli değildir. Çünkü güç anlamındaki özgürlük, bireyin istediğini yapma konusundaki fiziki gücü veya seçim yapabileceği tercihlerinin genişliğiyle ifade edilen bir kavramdır. Hayek'e göre özgürlüğün güç ve kudretle tanımlanması, özgürlük kavramının işlevini ortadan kaldırarak bireysel özgürlükleri tahrip eden düzenlemelere yol açmaktadır. İşte güç anlamındaki özgürlük fikri; bireysel özgürlüğün, özellikle de totaliter devletlerde veya hükümetlerde özgürlük adına bastırılmasına neden olmaktadır (Hayek, 2013: 44-45). Böyle bir bakış açısıyla "özgürlüğün güç, spesifik şeyleri yapmak için etkin güç olduğu ve özgürlük talebinin de güç talebi olduğu; öte yandan icbardan masuniyetin ise sadece özgürlüğün negatif yönü olduğu ve icbardan masuniyete, güç olan özgürlüğe sadece bir vasıta olması sıfatıyla değer" verilmektedir (Hayek, 2013: 46). Bu anlamda Hayek özgürlüğün güç veya iktidar olarak savunulmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. O, Amerikalı düşünür John Dewey'in '*özgürlüğü istemek iktidarı istemek*' anlamındaki özgürlük anlayışını ve özgürlüğün sosyalist anlamında kaynakların eşit dağılımı olarak algılanmasını reddetmektedir. Hayek'e göre bu düşünce sonuçta bireylere '*kölelik*'¹³ yolunu açmaktadır (Bülbül, 1997: 129). Özetleyecek olursak Hayek, bireysel

13 Modern liberal düşünürlerinden biri olan Leonard Hobhouse'da aynı Hayek'te olduğu gibi modern kölelikten kurtulmanın yolunu özgürlükte görmektedir. Hobhouse'a göre "başkasına karşı yasal haklara sahip olmayan, tamamen başkasının emrinde olan ve onun değişken isteklerine muamele

özgürlüğü karşılaştırmalı bir şekilde açıklama içerisine girmesine rağmen yukarıda da açıklandığı gibi siyasi özgürlük, iç özgürlük ve güç anlamındaki özgürlüğün gerçek özgürlüğü tanımlamadığını söylemektedir.

Özgürlük düşüncesinden bahsedildiği zaman belki de en önemli kavramlardan ve problemlerden biri de 'zorlama'dır. Hayek açısından zorlama, "bir etmenin eylemleri kendi isteklerine değil de başka birinin amaçlarına hizmet etmek üzere yönlendirildiğinde ortaya çıkar. Zorlama, zorlanan bir insanın yaptığını yapmayı seçmesi anlamında 'eylem' i gerektirir. Zorlama, yalnızca, bir insan öteki insanın kendi isteklerine uygun olarak davranmasını sağlamak amacıyla hoş olmayan durumlar yaratmak tehdidinde bulunduğu ortaya çıkar" (Crespigny, 1994: 72). Yine Hayek'e göre zorlama, hem özgürlüğün yokluğunda hem de varlığında kendini göstermektedir. Özgürlüğün yokluğundaki zorlama, bireyin kendi istemi dışındaki eylemlere maruz kalması sonucunda meydana gelirken; özgürlüğün varlığındaki zorlama, bireyin kendi istemi içerisinde bulunan amaçlarını yerine getirebilmek için kullandığı icbardır. Özgürlüğün varlığındaki zorlama, bireyin kendi zekâ ve bilgisiyle bir eylem planına bağlı kalması ve çevre koşullarının da bir kısmını önceden görmeye muktedir olması anlamındadır. İşte zorlama, bireyin zihni güçlerini kullanmayı engellediğinden ve bireyin topluma yönelik yapacağı katkıyı minimale düşürdüğünden bizatihi kötüdür. Gerçekten de Hayek'e göre zorlamanın olduğu yerde birey, toplum ve kendisi için yine elinden geldiğince en iyisini yapmaya çalışacaktır ama bireyin eylemlerine uyduğu düşünce yapısı başka bir aklın tasarımı olacaktır (Hayek, 2013: 215). Dolayısıyla Hayek'in sosyal ve siyasal teorisinde özgürlük ve zorlama arasındaki ayrım merkezi bir öneme sahiptir. Düşünür, özgürlük ideali için özgürlük ve zorlamanın birbirine karşıt düşünce olduğunu ifade ederek bu iki kavram arasındaki sınırın çok açık bir şekilde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için Hayek özgürlüğün insanın diğer insanlar tarafından zorlanmasını toplumda minimale indirmeyi amaçlamaktadır (Gamble, 1996: 41).

Son olarak Hayek'in özgürlük düşüncesinin her toplumda her zaman güncelliğinin korunması gereklidir. Nitekim özgür bir toplum kendi içerisinde kendisini yok edebilecek araçları barındırır. Özgürlük bir toplumda başarılı olduğu zaman kendiliğinden meydana gelmiş gibi görülür ve değerli olmaktadır. Böyle bir durumda özgür toplumun temel fikirlerinin temellerini

---

görece bir insan, diğerinin kölesi" olacaktır (Hobhouse, 2019: 15). Yine Çağdaş iktisat teorisyeni Milton Friedman'a göre büyük ölçüde özgür olan bir toplumda yaşadığımızı düşündüğümüz için özgürlüğün dünyanın ne kadar küçük bir bölümünde ve ne kadar kısa zamandan beri var olduğunu unutmaya eğilimindeyiz. İşte özgürlüğün böyle bir gerçeğini göz ardı ettiğimiz takdirde insanoğlunun varacağı akıbet hiç şüphesiz tiranlık, kölelik ve sefalet olacaktır (Friedman, 2017: 38).

yıkmaya başlar (Hayek, 2006: 38). İster planlı ister kendiliğinden meydana gelmiş olsun bir toplumda oluştu diye özgürlüğün gelişimini ve ilerlemesini hiçbir şekilde göz ardı etmemek gerekmektedir. Bunun için özgürlük her zaman insanlığa faydalı olacak şekilde gündemde tutulmalıdır.

Hayek'te Özgürlük Bağlamındaki Sorumluluk İlkesi

“Kendi düşüncelerimizi dile getirme hakkı, sadece eğer kendimize ait düşüncelere sahip olabilmeye yetisine sahipsek bir anlam kazanır” (Fromm, 1993: 209).

Erich Fromm

“İlerleme arabasına bir fren konulmasına bir ihtiyaç olmakla beraber, şahsen, sadece frene basılmasına yardımcı olmakla yetinemem” (Yayla, 2012: 123).

R. G. Collingwood

Hayek düşüncesinde insan¹⁴ doğası büyük ölçüde içinde geliştiği topluma bağlı olmasına karşın aynı zamanda böyle bir toplumda bireyciliğin açığa çıkması da mümkündür (Aktaş, 2001: 75). Nitekim onun liberal bireyciliği¹⁵ insanı bir keşif süreci olarak görmektedir. Bu keşif süreci, insanın nereye yöneleceğinin belli olmaması ve insan ile toplumun geleceğinin bilinmezlikler içermesinden kaynaklanmaktadır. Eğer gelişimin yönü kesin ve mutlak yasalara bağlanılabilsen, gerçekten de bireysel özgürlüklerin hiçbir anlamı olmazdı (Aktaş, 2001: 29). Bu anlamda Hayek'e göre insan kendi istek ve arzularının oluşumuna etki eden her şeyi bilme kudretine sahip olup gelecekteki istek ve arzularının da ne olduğunu bilseydi, insanın özgürlüğe pek ihtiyacı olmayacaktı. Yani bütün insanların toplum içerisinde çok az bilgiye sahip olduğu, özellikle de hangi bilginin insanın amaçlarına ulaştırmak için en iyi bilgi olduğunu bilme konusundaki bilgisizliği (Hayek, 2013: 63) ve bireyin düzensiz eyleminin tüm ilerlemenin temeli olduğu inancına katkı sağladığı için (Hobhouse, 2019: 53) özgürlüğün toplum içerisinde önemi giderek artmaktadır. Bunun için bir toplum, tek bir kişinin sahip olduğu bilgiden daha çok toplumun genelinin sahip olduğu bilgiden yararlanmalıdır. Başka bir deyişle, toplumda dağınık olarak bulunan bilgiler, tek bir akılda bulunan bilgilerden daha çok başarı getirmektedir (Hayek, 2013: 65). Dolayısıyla

14 Hayek'e göre insan özgürlük içinde gelişmiştir. Yaşamak için yapışmak zorunda kaldığı küçücük grubun üyesi olan insan, tarihsel anlamda her şey olmuştur ama özgür olamamıştır. Bütün baskıcı ve totaliter yönetimlere rağmen özgürlük; uygarlığın ve medeniyetin yavaş yavaş evrimini de mümkün kılmıştır. Özgürlüğün bu evrimsel bağlamı insanı başkalarının keyfi şiddetine karşı korumakta, her bir bireyi kendisi için başka hiç kimsenin müdahalesine izin vermemekte ve kendi bilgisini kendi amaçları için kullanabileceği korunmuş bir alan inşa etmektedir. Dolayısıyla özgürlüğümüzü özgürlüğün sınırlarına borçluyuz (Hayek, 2012: 635-336).

15 Liberal özgürlük anlayışı çoğu kez yalnızca olumsuz bir kavram olarak tanımlanmıştır, haklı olarak da öyledir. Barış ve adalet gibi fırsatları açan ancak belirli faydaları garanti etmeyen bir kötülüğün yokluğuna atıfta bulunur. Nitekim farklı bireyler tarafından izlenen amaçlar için ihtiyaç duyulan araçların mevcut olma olasılığını artırması beklenir. Liberal özgürlük talebi bu nedenle bireysel çabaların önündeki tüm insan yapımı engellerin kaldırılmasını talep eder (Hayek, 1990: 134).

insanın toplum içinde var olan bilgilerden daha çok başarı elde edebilmesi ve tek tek bütün bireylerin kendi alanlarındaki gelişiminin ortaya çıkarılabilmesi için onların bireysel özgürlüklerini temin etmek gerekmektedir.

Birey ve bireyin özgürlüğü kavramlarından hareket eden Hayek, yanlış ve hata yapan – amaçlanmayan eylemlerin amaçlanmayan sonuçları olan toplumsal düzenlerde – bireye eylemlerini düzeltmesi için ne yapması gerektiğini bir başkası tarafından dikte edilmesine izin vermez (Kara, 2010: 127). Çünkü Hayek'in özgürlük anlayışı açısından kişinin eylemde bulunurken nereye kadar bizatihi kendi niyet ve planlarını takip ettiği meselesi, kişinin eylemlerinin hangi ölçütünün kendisinin tasarımı olduğu meselesinden farklıdır. Gerçekten de acaba bir kişi eylemlerini kendi planları doğrultusunda mı şekillendiriyor, yoksa bir başkası, o kişinin kendi iradesinden ziyade başkasının iradesi doğrultusunda eylemde bulunma gücüne mi sahip? İşte Hayek böyle bir durumda, kişinin özgür olup olmamasının tercih yapıp yapmamasına değil kendi planlarını kendi iradesiyle yapıp yapmamasına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun için bireyin özgürlüğü, kendi iradesi ile birlikte, bireyin garanti altına alınmış bir alana sahip olması ve çevresinde başkalarının müdahale edemeyeceği bir şartlar kümesinin varlığını gerektirmektedir (Hayek, 2013: 40). Başka bir deyişle her insan, adalet kanunlarını ihlal etmediği sürece, kendi amaçlarını veya çıkarlarını kendi bilgi ve deneyimiyle takip etmesi için özgür bırakılmalıdır (Hayek, 2012: 74). Bu bağlamda Hayek'e göre özgürlük, insanın bizatihi kendi deneyimlerini ortaya koymasına; neyin kendileri için değerli veya işe yarar olup olmadığının bulup çıkarmasına izin vermektir. Yani herkesin kendi tecrübelerini yürütmesine ve kendi risklerini üstlenmesine izin verildiği takdirde yararlı fikirler ortaya çıkacaktır (Butler, 2001: 36).

Hayek, özgürlüğün bireye çeşitli alternatifler arasında seçim yapma olanağı vermesiyle beraber sorumluluk¹⁶ da yüklediğini vurgulamaktadır. Ona göre, özgürlük ve sorumluluk bir arada bulunması gereken iki önemli olgudur. Nitekim özgür bireylerden oluşan özgür toplumun verimli bir şekilde işleyebilmesi için bireylerin toplumdaki eylemleri kendi sorumluluğunda olmalıdır. Bireyler eylemlerinden sorumlu olduğu ve eylemleri kendi yaşamlarını belirlediği takdirde, dikkatlerini kendilerinin kontrol edebileceği ve etkileyebileceği değişkenler üzerinde yoğunlaştırırlar. Başka bir deyişle, bireyin yaşamındaki her şeyi kontrol etme güç ve yetisine sahip olmaması ve

16 "Sorumluluk fikriyle ilgili olarak yapılan en yaygın hata, geçmişin kabul veya reddetmenin ileriye dönük değil geriye dönük bir anlam taşıdığını zannetmemizdir. Gerçekliği bir imkan haline getirecek insan karakterinde arzu edilen bir değişim imkanı ve bu imkanı gerçek kılacak eylem sürecinin seçilmesi, sorumlulukta merkezi olgudur. Sözelimi çocuk, ilk bakışta yaptıklarından sorumlu tutulur. Fakat sorumluluk bu eylemi kasti ve niyetli olarak yaptığında değil, yaptıklarının gelecekteki semere ve sonuçlarını değerlendirmesi içindir. Bu nokta, insan failin bir taştan ve cansız bir şeyden ve dolayısıyla aşağı seviyedeki hayvanlardan farklı olduğu yerdir" (Shook, 2019: 138).

kendi yaşamından kendisinin sorumlu olması, onu kendi yaşamını etkileyen değişkenler üzerinden eylemlerde bulunmaya itmektedir. Dolayısıyla Hayek açısından özgürlük, bireye seçim yapma imkânı verirken sorumluluk, bireyi kendi yaşamını etkileyen şeylerle ilgilenmeye ve özgürlüğünü bu alanda kullanmaya yönlendirir. Bu durum aynı zamanda bireyin kendi yaşamındaki başarı veya başarısızlığından sorumlu olması, onun kendi eylemlerini değiştirebileceği ve etkileyebileceği ön kabulünü de gerektirir. Eğer bireyin kendi yaşamı üzerinde hiçbir etkide bulunamaması ve onun yaşamının kontrolünün başkalarının elinde olduğu kabul edilirse bireyin sorumluluğundan bahsedilemez ve hatta bu durumda özgürlüğün de bir anlamı olamaz (Yılmaz, 2010: 463). Bu nedenle sorumluluk sahibi olan birey, yasal olarak hiç kimsenin emri altında kalmadığı ve belirlenen sınırlar dahilinde davranışlarının sebep ve sonuçlarını kendisi belirleyebildiği zaman özgür olacaktır. Fakat bu anlamda herkesin özgür olduğu bir yerde her birey kimsenin kontrol edemediği ve her biri için sonucu önceden tahmin edilmediği bir sürece itilmiş olur. İşte bu yüzden özgürlük, sorumluluk ve önceden tahmin edilmeme anlamında risk birbirinden ayrılmaz durumdadır (Hayek, 2005: 325).

Tüm doğal olguların yalnızca önceki olaylarca belirlendiği ya da önceden bilinebilir yasalara tabi olduğu ve bizatihi insanın da doğanın bir parçası olarak görülmesi gerektiği gibi giderek artan bir varsayım, insan faaliyetinin ve zihin işleyişinin de zorunlu olarak kendisi dışındaki şartlara bağlı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda Hayek; insanın 19. yüzyıl biliminin hakim olduğu evrensel determinizm fikrine boyun eğdiğini, bu fikrin insanın davranışlarına yön verdiğini ve böyle bir bakış açısının da insanın kendiliğindenlik özelliğini bir kenara bıraktığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla insanın zihin işleyişinin önceden belirlenmiş yasalara uyduğuna inanılması, insanın özgürlük ve sorumluluk fikriyle beraber bireysel kişiliğini de ortadan kaldırmaktadır (Hayek, 2013: 125).

Evrensel determinizme göre insan faaliyetleri tamamen doğal nedenler tarafından belirlendiği için insanları sorumlu tutacak ve eylemlerindeki takdiri veya yergiyi haklı gösterecek hiçbir temel yoktur. Buna karşın Hayek, insanın determinist zincirin dışında kalan bir özelliğinin bulunduğunu ve bu özelliğiyle insanın, sorumluluk gerçeğinin birinci varisi, takdir veya yerginin meşru nesnesi olduğunu düşünmektedir. İşte insanın sebep-sonuç zincirinin dışında yer almadığı ve bu yüzden insana yönelik bir övgünün veya yerginin geçerli olmadığı şeklinde tanımlanan metafizik ya da kurgusal bir 'ben' inşasına (Hayek, 2013: 127) karşı çıkan Hayek, böyle bir determinist görüşün insana herhangi bir sorumluluğundan bahsetme imkânını bırakmadığını belirtmektedir.

Günümüzdeki siyasi elitler, deterministlerin savunduğu gibi önceden belirlenmiş yasalarla insanların zihinlerini değiştirmeyi talep ederler. Ancak kendi zihinlerini asla değiştirmez ve maalesef bu sorunun sorumluluğunu kendi dışındaki etkenlerde bulmaya çalışırlar. Aslında siyasi elitler bu sorumluluğun kendilerine ait olduğunu unutarak kendilerinin dışındaki insanlara bu sorumluluğu yüklerler (Ceylan, 2008: 118). İşte insana sorumluluk yüklemenin amacının, onu olduğu ya da olabileceği durumdan farklı bir yapıya bü-ründürmek olduğunu vurgulayan Hayek, doğal olarak '*insanın hâlihazırda ki durumda olması insanın kabahati değildir*' ifadesinin bir anlamı olamayacağını varsaymaktadır. Çünkü insanın yapabileceği veya yapamayacağı herhangi bir eylem ya da davranış sonucu değiştirmiyorsa şüphesiz insanın eylemlerinden sorumlu olduğunu da savunmak anlamsız olacaktır. Başka bir deyişle Hayek'e göre bir kişinin kendi eyleminden sorumlu olduğuna yönelik bir ifade, kişinin doğru olduğuna inanmadığı herhangi bir eylemde farklı davranma özgürlüğünün olması gerektiğinde açığa çıkmaktadır. Bu nedenle bir insanın sorumluluğunun hâlihazırda bulunduğu durumdan farklı davranması beklendiğinde değil aynı eylemde farklı davranma özgürlüğü olduğu zaman bir anlamı olmaktadır (Hayek, 2013: 128).

Eğer insanın bilgisi ve yeteneğine bağlı olarak özgür kılınacaksa sorumluluk alanlarının sınırlandırılmaması ve ulaşmaya çalıştığı amaçlarının belirlenmemesi gereklidir. Nitekim insanın özgürlük alanını sınırlandırmak ya da kendi bilgi ve yeteneğini kullanmasına izin vermemek, onun sorumluluk alanını daraltarak üst akıllar tarafından belirli görevleri yüklenmesi anlamına gelecektir. İnsana belirli görevlerin yüklenilmesi, onun özgürlüğünü elinden alacak otoriteyi ortaya çıkaracaktır. Eğer insan kendi yetenek ve bilgilerini kullanacaksa sorumluluk alanı, onun eylemlerinin ve planlarının bir sonucu olarak belirlenmelidir. Bu nedenle sorumluluk, insanın kendi özgürlük alanını bilmesine ve başkalarının sorumluluk alanının olduğunu anlamasına olanak verir (Hayek, 1958: 17-18).

Aslında Hayek'e göre sorumlu tutulan insan, genel olarak belli eylemlerde kendi arzularının ve isteklerinin gerçekleşmesine yönelik bir beklenti içerisindedir. Çünkü insanın herhangi bir eylemden sorumlu tutulacağını bilmesi, insan davranışını arzu edilen bir yöne doğru yönlendirmektedir. Bu durumda ise insana kendi bilgi ve aklıyla hareket edebilme yeteneği ölçüsünde sorumluluk yüklenmesi bir fiili olgu iddiası değildir aksine sorumluluk daha çok insanları belli davranışlara riayet ettirmeye yönelik bir mahiyet taşır (Hayek, 2013: 129). Başka bir deyişle sorumluluk sahibi olan birey kaprisli ve anarşist değildir, çünkü ahlaki sınırlarının olduğunu bilir. Fakat bir tek kendisinin bu sınırları yargılayacağında ısrar eder. Birey başkalarının öğütlerini dinleyebilir, ahlaki

ilkelerin ne olduğunu başkalarından öğrenebilir ama bu öğütlerin ve öğrenilen bilgilerin iyi ve doğru olduğuna kendi başına karar verir. İşte sorumluluk sahibi kişi, kendine emirler şeklinde ifade ettiği ahlaki kararlara vardığı için onun kendine yasalar koyduğu ya da kendi kendinin yasa koyucusu olduğu anlaşılmalıdır. Kısacası, sorumluluk sahibi kişi özerktir (O'Neill, 2001: 143).

Yine Hayek'e göre sorumluluk, diğer insanların zihinlerini okuma kabiliyetinden mahrum oluşumuzu aşmak ve zorlamaya başvurmaksızın insan hayatına düzen getirmek için toplumun tecrübeyle – ya da kendiliğinden – geliştirmiş olduğu bir değerdir (Hayek, 2013: 132). Gerçekten de Hayek'in sosyal düzenin işleyişine dair tutumu, onun sorumluluk hakkındaki görüşüyle yakından ilgilidir. Bu açıdan sorumluluk kavramının anlamı, zorlama sahasını çok aşmamakla beraber insanın özgür kararına kaynaklık veya rehberlik etmesindeki rolünde de aranmalıdır. Dolayısıyla insanların uygun gördükleri şekilde davranmalarına izin verilince – insanların sorumlu eylemlerinin sonucunda hem başarı hem de başarısızlığında bir sorumluluk yüklenmesi anlamında – eylemlerinin sonucundan da sorumlu tutulmaları gerekli olacaktır (Hayek, 2013: 130).

Ayrıca insanın sorumluluk alanlarını belirleyen ve bireysel davranışın bir dereceye kadar kesinliğini ve öngörülebilirliğini sağlayan adil davranış kurallarıdır. Adil kavranış kuralları ise bireylerin kendi belirli amaçlarını gerçekleştirmek için bilgi ve yeteneklerini kullanmalarına izin vererek toplumun karşı karşıya olduğu epistemik sorunun üstesinden gelebileceği araçları oluşturur. Nitekim adil davranış kuralları dağınık olan bilginin en verimli şekilde üretilmesini ve geliştirilmesini sağlar. Yine adil davranış kuralları, toplumsal kaynakların ve bilgilerin en verimli şekilde kullanılmasının ve başarılmasının tek koşulu bireysel özgürlüktür (Peters, 2001: 27-28). Bu anlamda Hayek'e göre, insanların akıllı varlıklar olduğunu varsayarak onlara özgürlük veriyorsak onların kararlarının sorumluluğunu da üzerlerine almalarına müsaade etmeliyiz. Fakat böyle bir düşünce, bir insanın her zaman kendi faydasını ancak akıl gücüyle değerlendireceği anlamına gelmemelidir. Bunun için Hayek; söz konusu faydayı insanların sadece kendi akıl gücüyle belirlemediğini, aksine toplumumuzun beşeri amaçların hizmetine koşan bütün bireylerinin – bireylerin eylemleri topluma zararlı neticeler getirse bile – eylemleri neticesinde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Dolayısıyla ortak çabaya katkıda bulunabilen herkesin kapasitesinden sonuna kadar yararlanmak veya kapasitesini ortaya çıkarmak için insanlara toplum içerisinde özgürce kullanabilecekleri bireysel sorumluluk alanları verilmesi gereklidir (Hayek, 2013: 130-131). Nitekim özgürlüğün varlığı ve toplumda karşılığı inkar edildiği zaman ne hak, ne hukuk, ne ahlak, ne sorumluluk, ne ceza kalır; kısaca hiçbir şey kalmaz (Erdem, 1996: 105).

Hayek'in sorumluluk hakkındaki görüşlerini özetlemek gerekirse sorumluluğun bir toplumda etkin olabilmesi için, hem açık hem de sınırlı hem duygusal hem de zihni açıdan beşeri kapasitelere uygun olması gereklidir. Bu anlamda özgürlük, bireyin sorumluluklarının onun eylemlerindeki imkânlar dâhilinde genişletilmesini, bireyin eylemlerini onun kendi algısı içinde olan sonuçlarını göz önüne almasını ve sadece kendi eylemlerinden sorumlu olmasını gerektirmektedir (Hayek, 2013: 140). İşte özgürlük sadece sorumluluk yüklenebilen bireyler için geçerli bir hedef ve sorumlu bireylerle diğerleri arasında bir ayırım yapmak kaçınılmaz bir gerçektir. Fakat böyle bir durum en yüksek ideal olan özgürlüğün anlaşılması ve kavranması aşamasında bir bulanıklık oluşturur. Bu bulanıklık ise sorumlu olmayan olarak adlandırılan insanların özgürlüklerini bir üst aklın kontrolüne devretmiş olur (Friedman, 2017: 68). Gerçi bireysel özgürlük alanının bireysel sorumluluk alanına etki etmesi, aynı zamanda insanın eylemlerinde belirli veya otoriter kişilere karşı hesap vereceği anlamına da gelmemelidir. Yani bireysel sorumluluğun temel işlevi, insanın amaçlarına ulaşmada kendi bilgi ve iradesini sonuna kadar kullandırmaktır (Hayek, 2013: 135). Ancak belirtmek gerekir ki bir bireyin başarısı ve konumu, o bireyin ne kadar çok bilgiye ve yeteneğe sahip olmasında değil bilgi ve yeteneğini somut bir şekilde nasıl ve nerede kullanabileceğine bağlıdır (Yılmaz, 2010: 465). Gerçekten de bir toplum belirli düzeye gelmemişse ya da bu toplumda özgürlük hakim olmamışsa o toplumun bireylerinden sorumluluk gibi eylemler beklemek olanaksızdır ve bu durum doğanın yapısına da aykırıdır. Dolayısıyla bir toplumu oluşturan bireylerin o toplumun oluşturmuş olduğu özgürlük düzeyi ile uyumlu davranış ve sorumluluk çizgisi içinde bulunması gereklidir (Çeçen, 2000: 71). Bu nedenle özgür bir toplumda bireylerin kendi kaderlerinden kendilerinin sorumlu olduklarını bilmesi, bireyleri hem bireysel alanda daha başarılı yapacak ya da toplumsal durumlarını ilerletecek hem de kendilerini toplumsal anlamda çok daha faydalı bireyler haline getirecektir (Yılmaz, 2010: 466).

Sonuç

Batı toplumu modernizm ile beraber toplumsal, iktisadi ve siyasi anlamda büyük ilerlemeler ve gelişmeler göstermiştir. Ancak bu gelişmeler aynı zamanda toplumlar arası çatışmaları da doğurmuştur. Çünkü II. Dünya savaşının sebepleri ve bu sebeplerin sosyal ve ekonomik sonuçları, toplumlarda büyük buhrana neden olmuştur. Bu anlamda Hayek, II. Dünya savaşı sonrası meydana gelen olumsuz ekonomik ve siyasi gelişmelerin kaynağını, belli bir teorik alt yapıya sahip olan Marksizm, Faşizm, Sosyalizm ve Milliyetçilik gibi ideolojilerde görmüştür. Nitekim Hayek, bu olumsuzlukların toplumları daha yüksek ahlaki ve ekonomik seviyeye ulaştırma iddiasındaki ya da toplumları

tasarlama prensibi altında değiştirmeye çalışma ümidindeki düşünürlerden, politikacılardan ve planlamacılardan kaynaklandığını savunmuştur.

Gerçekten de Marksizm, Faşizm, Sosyalizm ve Milliyetçilik gibi ideolojiler; kurgulamış oldukları sistemler ve düşünceler anlamında belirli farklılıklar göstermiştir. Lakin bu ideolojilerin dünyayı değiştirme ve dönüştürme çabaları veya insanların mutluluğunu ve barışını tesis etme iddiaları, onların ortak özellikleri olmuştur. Başka bir deyişle, bu ideolojiler eylemlerinin sonuçları etrafında düşünöldüğünde – aynı sonuçları vermeleri nedeniyle – birbirlerine benzemektedirler. Bu gibi belli bir plan dâhilinde oluşturulan fikir akımları, teorik bir çerçevede uygun bir fikir gibi görünmesine karşın eylemsel açıdan bakıldığında hep insanlığa zarar olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu ideolojiler her ne kadar insanın iyiliğini ve refahını tesis etmek isteseler de bu fikirleri savunanlar, toplumları veya insanları bir savaş ya da acıyla karşı karşıya bırakmıştır. İşte Hayek'in etkisini görebileceğimiz ağdaş dönemde onun bütün tasarımı şekillerine karşı çıkması ve çatışmaların bir şekilde durağanlaşması için savunmuş olduğu bireycilik ve özgürlük fikri, onu çağımızda etkin bir düşünür yapmıştır. Bu açıdan Hayek'in son dönemde birçok liberal, muhafazakâr politikacı ve felsefe literatürüne sahip düşünür üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

Küreselleşen dünya içerisinde bazı toplumların ya da yöneticilerin başka toplumların üzerinde karşı iktidar kurma düşüncesi, bireye kendi özgür iradesiyle bilgi edinme yolunu kapatarak kendilerinin yönlendirebileceği bilgiyi verme istemine yol açmaktadır. Bunun için Hayek, küreselleşmiş kozmopolit bir toplumda bireyler üzerinde bir üst aklın iktidar kurmasını engellemenin yolunu bireysel özgürlük ve sorumlulukta görmektedir. Dolayısıyla özgürlüğün hüküm sürdüğü her toplumda bireyler arasında oluşan farklı ve karşıt fikirler, her zaman o toplumda ilerlemeyi, gelişmeyi, yeniliği ve farkındalığı oluşurmaktadır.

Hayek'in, bireye ve onun özgürlüğüne değer vermesi veya toplum içerisinde bireyi öncelemiş olması, onun birey temelli toplumsal bir gelişme ve ilerleme düşüncesini açığa çıkarmaktadır. Çünkü toplum içerisinde her birey özgür eylemlerde bulunursa toplumun genelinin çıkarına etki edecek bilgi ve düşüncüyü bulacaktır. Nitekim Hayek'in sosyal felsefesinin temeli, özgürlük ekseninde anlaşılmalıdır. Bu anlamda onun toplumcu ve müdahaleci bir sosyal teoriye karşı çıkışı, özgürlüğe yönelik vermiş olduğu önemi göstermektedir.

Aslında Hayek, özgürlük teorisiyle kendiliğinden doğan düzen düşüncesinin temellerini kurmaya çalışmaktadır. Hayek'in savunmuş olduğu kendiliğinden doğan düzenin kuralları toplumun her yerinde sadece insan aklıyla belirlenmiş kurallar değildir. Bizatihi genişlemiş veya büyük toplumda her

bireyin kendi amaçları ve bilgisi, toplumsal düzenin bir parçasıdır ve bunun meydana gelebilmesi için de toplumda Hayek'in savunmuş olduğu bir özgürlük anlayışının hâkim kılınması gereklidir. Ancak insanın toplumsal değerlere bağlılığı kör bir mekanizmayı ortaya çıkarmamalıdır. Çünkü insan kör bir mekanizmaya bağlı prototip bir varlık değil, seçme özgürlüğüne sahip veya akıl gücüyle özgürce hareket edebilen bir varlıktır. Bundan kaynaklı olarak insanın irade sahibi olması veya özgür bir seçim yapabilmesi, onun aynı zamanda bu özgürlüğünü de yetkinleştirmesi gibi bir zorunluluğu öne çıkarmaktadır.

Hayek, bireyin gerçekten de kendini gerçekleştiren bir varlık olabilmesi için onun doğal hakkı olan özgürlüğü tesis etmek istemektedir. Nitekim Hayek kendiliğinden doğan düzen fikrinin bir toplumda tesis edilmesinin zorunlu şartını özgürlükte görmektedir. İnsan; gerçekten de özgürlüğün bir toplumda tesis edilmemesi, o toplumun bir *'tarihin sonu tezinin'* gerçekleşmeyeceği ya da bir gün dünyada gerçek tarihinin ve yerinin olacağı iddiasını savunamayacaktır. Yine bu toplumlarda özgürlük nitelikli hale getirilemezse bu toplumlar; başka toplumlar ya da üst akıllar tarafından çürümeye, yok olmaya ya da köle olmaya mahkûm olacaktır.

Hayek'in toplum, bilgi, özgürlük ve iktisat teorilerinin hepsi incelendiğinde onun bir *'kalıcı çözüm'* önermediğini ve bu kurumların hepsinin evrimsel bir süreçle değişip ilerleyebileceğini öngörmektedir. Hayek, toplum teorisini olarak kalıcı çözümden ziyade, uzun vadeli çözümlerin veya planların evrimsel bakış açısıyla düşünülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yani Hayek'e göre, *'kendi kendini sürdüren karmaşık yapıların evrimi'* toplum düşüncesinin gerçek mahiyetidir. Belki de bu düşüncenin en iyi ifadesi olarak, A. Marshall'ın vurguladığı gibi *'her sosyal değişme yeni bir iktisadi doktrinin doğmasına'* neden olacaktır. Dolayısıyla bu düşünceye göre toplumdaki her kurumun evrimsel olarak anlaşılması, yani her yeni teoriyle değişebileceği fikrinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İşte böyle bir durumun gerçekleşebilmesi ve toplum içerisinde insanın kendini gerçekleştiren bir birey olabilmesi için Hayek'in de ifade ettiği gibi, insana bireycilik bağlamında özgürlüğü ve sorumluluğu kendiliğinden doğan bir düzen içerisinde sağlanması gereklidir.

Gerçekten de bu çalışma sadece Hayek'in bireycilik temelli özgürlük ve sorumluluk anlayışını açığa çıkarmak için değil aynı zamanda gizil ya da örtük bir şekilde siyaset felsefesi için önemli görülen birey, özgürlük ve sorumluluk kavramlarıyla bir toplumun dejenere edilmemesinin, o toplumun hem kendi değerleri hem de ilerleme ve gelişmesi için gerekliliğini açığa çıkarmaya çalışmıştır. Çünkü bu kavramlar apolitik bir fikrin altyapısında değil bizatihi reel politik alanın içerisinde yer almıştır.

Kaynakça

- Aktaş, S. (2001). *Hayek'in hukuk ve adalet teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bentham, J. (2011). *Yasamanın ilkeleri*. (Çev. Barkın Asal). İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Butler, E. (2001). *Hayek: çağımız iktisat ve siyaset felsefesine katkısı*. (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Ankara: Liberte Yayınları.
- Bülbül, K. (1997). Locke, Mill, Hayek ve liberal özgürlük düşüncesinin gelişimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 2 (8), 122-133.
- Ceylan, Y. (2008). Türkiye'de din ve devlet arasındaki çatışma. *Liberal Düşünce Dergisi*. 13 (51-52), 107-123.
- Crespigny, A. de. (1994). Çağdaş siyaset felsefecileri. (Der. A. De Crespigny-K. R. Minogue). F. A. Hayek: ilerleme için özgürlük (ss.59-75). (Çev. Huri Türsan). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çeçen, A. (2000). *İnsan hakları*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Çelik, F. ve Usta, S. (2011). Liberal düşünür Hayek'in özgürlük düşüncesi ve bu perspektiften yerel yönetimlere bakışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 89-104.
- Dayı, H. (2020). *Çağdaş liberal devlette güç ve adalet problemi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Erdem, H. (1996). *Son devir Osmanlı düşüncesinde ahlak*. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Friedman, M. (2017). *Kapitalizm ve özgürlük*. (Çev. Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu). Ankara: Eksi Kitaplar.
- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten kaçış*. (Çev. Selçuk Budak). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Fukuyama, F. (2009). *Büyük çözümler, insan doğası ve toplumsal düzenin yeniden oluşturulması*. (Çev. Hasan Kaya). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gamble, A. (1996). *Hayek: The iron cage of liberty*. USA: Polity Press.
- Güriz, A. (1963). *Faydacı teoriye göre ahlak ve hukuk*. Ankara: Ajans-Matbası.
- Güvenç, N. (1999). *Hayekizm*. İstanbul: BDS Yayınları.
- Hayek, F. A. von. (1958). *Individualism and economic order*. London: The University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. von. (1990). *New studies: in philosophy, politics, economics and the history of ideas*. London: Routledge.
- Hayek, F. A. von. (1992). *The fatal conceit: the errors of socialism*. W. W. Bartley, III (Ed.). London: Routledge.
- Hayek, F. A. von. (2005). Yeni bir siyasal sistem arayışı: demokrasi, poliarsi ve demarşi. Coşkun Can Aktan (Ed.). *Sınırsız demokrasinin tehlikeleri* (s. 311-332). Konya: Çizgi Kitapevi.
- Hayek, F. A. von. (2006). Entelektüeller ve sosyalizm. (Çev. Mustafa Demirci). *Liberal Düşünce Dergisi*, (33), 27-41.
- Hayek, F. A. von. (2010). *Kölelik yolu*. (Çev. Turhan Feyzioğlu-Yıldırım Arsan-Atilla Yayla). Ankara: Liberte Yayınları.
- Hayek, F. A. von. (2012). *Hukuk, yasama ve özgürlük, I. Kitap, kurallar ve düzen*. (Çev. Atilla Yayla). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. von. (2012). *Hukuk, yasama ve özgürlük, II. Kitap, sosyal adalet serabı*. (Çev. Mustafa Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hayek, F. A. von. (2012). *Hukuk, yasama ve özgürlük, III. Kitap, özgür bir toplumun siyasi düzeni*. (Çev. Mehmet Öz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. von. (2013). *Özgürlüğün anayasası*. (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya). Ankara: BigBang Yayınları.
- Heywood, A. (2010). *Siyasi ideolojiler*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları.
- Hobhouse, L. (2019). *Liberalizm*. (Çev. Mert Görkem Önses). İstanbul: Liberus Yayınları.
- Horwitz, S. (2011). Smith'ten Menger'e ve Hayek'e: kendiliğinden doğan düzen geleneğinde liberalizm. (Çev. Atilla Yayla). *Liberal Düşünce Dergisi*, 16 (64), 91-107.
- Kara, M. (2010). Görünmez Adam Smith. (Der. Mine Kara-N. Emrah Aydınonat). *Yerleşik iktisatta bireycilik: Adam Smith ve Friedrich von Hayek üzerine bazı gözlemler (117-134)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karakaş, Â. ve Alp, S. (2006). F. A. Hayek'in yaklaşımıyla piyasa mekanizması ve özgürlük. *Liberal Düşünce Dergisi*, 11 (43), 5-29.
- Macit, M. H. (2010). *Max Stirner*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Mill, J. S. (1997). *Hürriyet*. (Çev. Mehmet Osman Dostel). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- O'Neill, J. (2001). *Piyasa: etik, bilgi ve politika*. (Çev. Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pennington, M. (2007). Hayekçi siyasal iktisat ve müzakereci demokrasinin sınırları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 12 (45-46), 167-185.
- Petsoulas, C. (2001). *Hayek's liberalism and its origins: his idea of spontaneous order and the scottish enlightenment*. London and New York: Routledge.
- Sartre, J. P. (1973). *Çağımızın gerçekleri*. (Çev. Sabahattin Eyuboğlu-Vedat Günyol). İstanbul: Çan Yayınları.
- Shearmur, J. (1994). Friedrich August von Hayek. (Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıracı). *Blackwell'in siyasal düşünce ansiklopedisi*, 1, 333-334. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Shook, J. R. (2019). *Amerikan pragmatizminin öncüleri: Charles S. Peirce, William James, John Dewey*. (Çev. Celal Türer). İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Svendsen, L. (2021). *Özgürlüğün felsefesi*. (Çev. Murat Erşen). İstanbul: Readingot Kitap.
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Turan, M. (2007). Modern düşüncede insan doğası kavrayışı. *Felsefe Logos Dergisi*, 10 (32), 45-63.
- Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- Yayla, A. (2010). *Özgürlük yolu: Hayek'in sosyal teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2012). *Hayek'in liberalizm anlayışı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2010). 1900'den günümüze büyük düşünürler-İkinci Cilt (Ed. Çetin Veysel). *Friedrich August von Hayek*. İstanbul: Etik Yayınları.